

Skilsmisserett i senromersk lovgivning*

Miriam Tveit, 2010

I rettshistorisk sammenheng er den senromerske lovgivningen rundt ekteskapsbrudd interessant ut fra flere aspekter. For det første er skilsmisselover et sted det er naturlig å vurdere mulig kristen innflytelse på romerske myndigheter og fra romerske myndigheter på befolkningen. For det andre gir de få overleverte lovene eksempler på samvirke mellom lov og samfunn. I tillegg gir lovene som omhandler skilsmisse et mer direkte bilde av det juridiske statusforholdet mellom menn og kvinner i perioden. Ved å følge rettsutviklingen på feltet kronologisk kan vi belyse disse aspektene.

En konstitusjon utstedt av Keiser Konstantin i 331 erklærer at kvinner som ønsket å forlate sin ektemann uten skjellig grunn skulle overgi alt hun eide hos ham "helt til siste hårnål" og deretter landsforvises. Senromersk skilsmisserett er et område hvor moderne forskning har påpekt brudd med den klassiske lovgivningen som blir ansett å uttrykke en mer pragmatisk holdning til oppløsning av ekteskap.

Generelt kan vi si at skilsmisse ved gjensidig samtykke var legalisert i romersk historie fra republikken helt frem til keiser Justinian utstedte et forbud i 542. Ekteskapsbrudd begjært av bare den ene parten, det vil si unilateralt eller ensidig initiert, var derimot gjenstand for vekslende lovgivning. Variasjonene viser seg i form av forbud, straff og vedtatte gyldige grunner for en *repudio*, en skilsmissebegjæring. Kirkefedrenes syn på ekteskapsbrudd var imidlertid gjennomgående negativt, uavhengig om det var en ensidig initiert skilsmisse eller det skjedde ved gjensidig samtykke.¹ Kildegrunnlaget for romersk lovgivning vedrørende skilsmisse er forholdsvis tynt, selv om store deler av romerretten kan fortjene merkelappen 'ekteskapslovgivning'. Det overleverte materialet finner vi i to verk. Lovsamlingen til Theodosius II *Codex Theodosianus* (CTh), utgitt i 438 med de keiserlige konstitusjoner fra 313-426, sortert, redigert og forkortet av lovsamlerne etter keiserens ordre.

* Artikkelen er trykket i *Klassisk forum*, Nr. 2, 2010, s.23-33

¹ Dette antar man har utgangspunkt i Mattheusevangeliet, og Jesus fordømmelse av ekteskapsbrudd (Matt. 5.31-32, Matt.19.3-12)

Moderne redigeringer av samlingen inkluderer senere konstitusjoner til flere av keiserne fra 400-tallet, fra Theodosius II til Anthemius. Det andre er det enorme verket som senere ble kalt *Corpus Iuris Civilis* (CJC), samlet og utgitt etter ordre fra den sterkt rettsinteresserte keiser Justinian i perioden 529-533. Samlingen inneholder blant annet den delen som kalles *Digesta* (D) – 800 000 linjer med kommentarer fra de anerkjente juristene – og som utgjør den mest omfattende kilden vi disponerer for å rekonstruere lovgivningen fra republikken og tidlig keisertid. I tillegg *Codex Iustiniani* (CI) som i likhet med *Codex Theodosiani* inneholder keiserlige konstitusjoner, også fra keiser Hadrian og fremover, men hvor *ius respondendum* (tilsvar) ble inkludert. Justinians egne konstitusjoner fra tiden etter utgivelsen av samlingen, er tilføyd CJC i ettertid og kalt *Novellae* (Nov). Disse konstitusjonene regnes som den siste romerretten.

Skilsmisse i klassisk romerrett fra Augustus til Diokletian

I republikken og i tidlig keisertid var det juridisk enkelt for den ene parten å oppnå skilsmisse. Både mannen og kvinnen, og også hennes *pater familias* kunne når som helst avbryte ekteskapet så vel som forlovelsen (D.24.2.2). Ekteskapsbrudd ved gjensidig samtykke ble kun regulert av loverket dersom det oppstod problemer med fordeling av verdiene. Ved ensidig initiert skilsmisse fra kvinnens side uten alvorlige anklager mot ektemannen, ville hun måtte oppgi hele eller deler av medgiften og eventuell forlovelsesgave fra mannen. Dersom mannen ønsket å forvise hustruen på grunnlag av ugjerninger hun hadde begått, kunne han også rettslig kreve å beholde medgiften. En ekteskapskontrakt inngått mellom kvinnens familie og mannen ville ofte ha klausuler om fordeling av medgiften og felles eiendom ved skilsmisse.² Barn ble hovedsakelig farens ansvar og overlatt i hans varetekt, mens moren ville forventes å bidra økonomisk dersom hun var velstilt (D.25.3-6). Lovverkets vektlegging av fordeling og arv tilsier at rettsreglene var myntet på den økonomiske og sosiale eliten i Roma. Derfor var det også viktig å bevare statusskiller i samfunnet, slik at medlemmer av senatorfamilier ikke kunne ekte personer av lav byrd eller i yrker som ikke var vel ansett. Medgiften til en kvinne fra eliten kunne nemlig være av betydelig verdi, og var en sentral faktor i ekteskapsinngåelsen. En større transaksjon fra mannens side ser ut til å ha blitt en innarbeidet tradisjon fra 200-tallet, der mannen ga en gave i forbindelse med forlovelsen.

Augustus foretok en revisjon av familieretten og utstedte bl.a. *Lex Iulia de adulteriis coercendi* (Den julianske loven mot utroskap). Der kunne utroskap for første gang forfølges etter offentlig tiltale, og ikke bare ved privat søksmål. Videre påla han romerske borgere å gifte seg, innskrenket arveretten til

² Tveit 2007: Kap. 6.1, *Digesta* inneholder omfattende materiale på alle tenkelige scenarioer i forhold til sikring og fordeling av kvinnens medgift. Se for eksempel bøkene D.23 og D.24.

barnløse og ga utvidede rettigheter til kvinner som fødte tre barn eller flere. I praksis gjorde han det både straffbart og kostbart å være enslig romersk borger. Loven har vært gjenstand for mye debatt i samtid og ettertid. Generelt er det antatt at Augustus gjorde et forsøk på en moralsk oppstramming av den romerske eliten og også ønsket at de samme skulle produsere flere arvinger. Det sosiale livet blant romersk eliten før Augustus enevelde har i senere tid fått rykte på seg for å være utagerende og skandaleomsust, og det virker også som de aristokratiske familiene fikk få barn. Kanskje var dette årsaken til at Augustus regulerte ekteskapslovene da han kom til makten. Påbud om ekteskap ga ro i rekkene. Ironisk nok ble Augustus nødt til å bruke loven mot sin eneste datter, Julia, som ble sendt i eksil for utroskap. Augustus er også tillagt en innskrenkning av retten til skilsmisse, ved at det ble krevd en kunngjøring foran vitner ved gjensidig samtykke (D.24.2.9). Dersom bare den ene parten ville oppløse ekteskapet, ble det påbudt å kunngjøre dette også for den andre parten, noe som ikke hadde vært lovpålagt tidligere. Imidlertid rørte ikke Augustus ved retten til fri skilsmisse, verken unilateral eller gjensidig, han la bare til rette for en mer ryddig prosess, som i praksis ville gi mindre tvister for rettsapparatet og færre muligheter til å unndra seg ansvar for de økonomiske transaksjonene som var påkrevd.

Den moderne oppfatningen av skilsmisse i det romerske imperiet har vært at det forekom hyppige og kyniske partnerbytter i perioden etter Augustus. Imidlertid er dette synet blitt bestridt av bl.a. historikeren Susan Treggiari som ut fra M.T. Raepset-Charliers arbeid viser til at vi ut fra de bevarte kildene bare kan bekrefte 27 faktiske skilsmisser i perioden 10-200 e.Kr.³ Disse var alle innenfor eliten, og gir selvfølgelig ikke et komplett bilde av situasjonen, men heller ikke inntrykk av at ekteskapsbrudd var trivielt. I tillegg viser hun hvordan den samtidige litteraturen, av for eksempel satirikerne Juvenal, Martial og Seneca, forakter skilsmisse og idealiserer det livslange ekteskapet. Endelig påpeker Treggiari at de moderne – lett forlegne – beskrivelsene av romersk skilsmissepraksis har sitt opphav i europeisk litteratur før den seksuelle revolusjon, da skilsmisse i flere katolske land var forbudt og i de protestantiske fremdeles hadde et snev av skandale over seg. Våre oppfatninger om det frie og frekvente skilsmissen i tidlig keisertid har altså delvis opphav i satirene, men disse viser kun kritiske holdninger til ekteskapsbrudd, spesielt det ensidig initierte og spesielt dersom det var kvinnen som tok initiativet. Vi finner også lignende holdninger i det juridiske materialet fra perioden, hvor skilsmissen kan bli tilskrevet en "feil" hos kvinnen, men et "valg" hos mannen (D.4.4.9.3).

³ Treggiari 1991: 474-5

Innstramminger under keiser Konstantin

Det er bevart få keiserlige konstitusjoner vedrørende familierett fra 200-tallet, noe som antakelig heller skyldes senere bortredigeringer, enn mangel på lovgivning.⁴ Det overleverte materialet bekrefter hovedsakelig den lovgivningen vi kjenner fra juristene, og retter søkelyset mot retten til medgift. Det gjelder også en lov fra Diokletian utstedt i 294 (Cl.5.12.24). Det gir dermed rom for å tolke den nærliggende etterfølgeren Konstantins lov fra 331 (CTh.3.16.1) nevnt innledningsvis, som et stort brudd med tidligere lovgivning, både i ordlyd og innhold. De fleste av Konstantins bestemmelser har et mer kraftig uttrykk enn tidligere kjente lover, og vi må se formuleringene hans som en innovasjon og ikke en videreføring av rettsretorikken fra det tredje århundre.

Konstitusjonen som er stilet til pretor prefekten Ablavius, starter på følgende vis:

Det er bestemt at ingen kvinne, ut fra sine fordervede lyster, skal tillates å gi skilsmisseerklæring til sin mann ut fra dårlige unnskyldninger, som at han er en drukkenbolt, terningspiller eller horebukk, heller ikke skal en mann tillates å skille seg fra sin hustru for alle mulige grunner.

Videre erklæres det at en kvinne kan søke skilsmisse bare hvis mannen kan anklages for å være drapsmann, trollmann (egentlig giftblander) eller gravskjender. Dette var beskyldninger som uansett ville medføre dødsstraff på 300-tallet. Dersom det ikke var grunnlag for å dømme mannen for slike forhold, skulle hun som hadde søkt skilsmisse som nevnt oppgi alle sine eiendeler og sendes i eksil. På den annen side kunne mannen søke skilsmisse på rettmessig måte kun ut fra beskyldninger om utroskap, magi eller bordellvirksomhet hos hustruen. Disse beskyldningene ga ikke nødvendigvis dødsstraff, men var likevel alvorlige anklager. Hadde han ikke slikt grunnlag, skulle han overgi henne hele medgiften og kunne aldri gifte seg med noen annen kvinne. Konstantin legger til en vri i siste avsnitt, hvor han understreker at dersom mannen likevel inngår ekteskap med en ny kvinne, kan den forhenværende innta huset hans og ta hele medgiften til den nye hustruen som kompensasjon for tort og svie. Fornedrende represalier, som ingen egentlig ser for seg at kunne finne sted, men formuleringene i konstitusjonen er av størst betydning for oss.

Det blir naturligvis diskutert hvorvidt Konstantins konstitusjon har bakgrunn i kristen ideologi. Kirkefedrene var generelt negative til skilsmisse, både ensidig og gjensidig, og talte for likestilte parter i ekteskapet. Derfor blir CTh.3.16.1 ofte tolket som et resultat av kristen innflytelse på Konstantin. Keiserlige edikt ble ofte innledet med de offisielle motivene for paragrafene som fulgte, men innledningen til denne konstitusjonen har forsvunnet i redigeringsarbeidet. Ut fra det vi vet forbød ikke Konstantin skilsmisse ved gjensidig samtykke, og han likestiller ikke kjønnene. Likevel ser vi også fra kirkemøtet i Elvira i 325, hvor Konstantin deltok, at deltakerne var spesielt opptatt av kvinnens kyskhets. De produserte utførlige statutter mot det de anså som uvøren oppførsel blant

⁴ Arjava 1988: 7

ugifte og gifte kvinner, enker og skilte, samtidig som synoden også utformet en formulering om at falne kvinner skulle tas i mot av det kristne samfunnet umiddelbart, dersom de ønsket å endre livsstil. Konstantins lov mot unilateral skilsmisse ga heller ikke noen fordel for menn, men strafferammen var mildere, noe det var tradisjoner for i både den tidligere romerretten og den senromerske kulturen. Språkbruken og de strenge straffene, i tillegg til kriminaliseringen av skilsmisse skiller seg likevel fra det vi kjenner som klassisk romersk rett.

Edoardo Volterra publiserte i 1958 en systematisk gjennomgang av blant annet Konstantins skilsmisseparagraf, og fant at flere ord i loven som var signert av Konstantin var helt nye for den romerrettslige retorikken.⁵ På grunnlag av dette funnet og den alvorlige og detaljrike straffeutmålingen, har flere konkludert med at lovens opphavsmann ikke var bevandret i romerrett, og heller ikke det romerske rettsystemet. Volterra hevdet forfatteren var fra de geistliges rekke. Men som historikeren Judith Evans Grubbs påpeker, burde vi da ha forventet et forbud mot ekteskapsoppløsning generelt.⁶ Få av Konstantins konstitusjoner viser direkte kristen påvirkning. Jeg mener også at vi umulig kan regne med et utviklet kristent språk i statlige anordninger på et så tidlig stadium, selv om en kristen administrasjon kan ha influert praksis og tankegang. Det var i 331 bare 18 år siden Konstantin og Licinius hadde offisielt akseptert utøvelse av den kristne tro i Romerriket. Konstantins motivasjon for å utstede skilsmisseloven kan derimot ha hatt en mer pragmatisk bakgrunn, sett i sammenheng med hans tidligere lovgivning. I 320 gikk han nemlig til verks med å regulere forholdene for overføring av eiendom og verdier innen familien ved å oppheve deler av Augustus' strenge familierett. Med maleriske formuleringer blir det i CTh 8.16.1 beskrevet hvordan ugifte skal "frigjøres fra lovens truende terror" og hvordan diskrimineringen av barnløse må opphøre, samt hvordan kvinner skal løses fra sitt åk, som antakelig refererer til trebarnsreguleringen fra Augustus. Lovens truende terror siktet til at ugifte og barnløse kunne få arven konfiskert av andre slektninger. Konstantin har kanskje dermed gitt en mer liberal linje for familieretten, men hovedsakelig var dette en lettelse for arvespørsmål i familiesaker. I samme konstitusjon blir det videre presisert at "frigjøringen" ikke gjelder allerede inngåtte ekteskap. Men med tanke på Konstantins senere strenge skilsmisselov kan det være at synet på ekteskapet likevel ble svekket, og ga myndighetene grunnlag for å stramme inn retten til skilsmisse 11 år etter.

⁵ Volterra 1958

⁶ Grubbs 1995: 258

Oppmykningstid og kirken innflytelse

Gjennom de neste hundre årene finner vi i lovkildene ingen utvikling på feltet, men eventuelle bestemmelser kan ha blitt fjernet av lovsamlerne til Theodosius eller Justinian dersom de anså paragrafene som overflødige. Den anonyme kristne kilden kalt Ambrosiaster, antyder nemlig at keiser Julian "den frafalne" (361-363) opphevet et forbud mot ensidig initiert skilsmisse, som antakelig gjelder Konstantins CTh.3.16.1. Ambrosiaster klager over at "kvinner før Julians edikt ikke kunne kreve skilsmisse fra sine menn", men da dette ble tillatt begynte de å skille seg "daglig uten begrensninger".⁷ Selv om en kristen skribent nok overdriver syndfloden av kvinner som forlot sine ektemenn, så kan hjertesukket hans tyde på at både Konstantins og Julians edikter hadde en reell effekt i rettssystemet og at forbudet til Konstantin kanskje genererte et oppsamlet behov fra kvinner i skrantende ekteskap.

Flere rettshistorikere har modifisert synet om at innstramningen i retten til skilsmisse har hatt opphav i kristen ideologi.⁸ Samtidig later det til at kristne keisere har utstedt bestemmelser av mye strengere karakter enn den klassiske lovgivningen og at keiser Julian, ikke-kristen og en tilhenger av en renessanse for de klassiske romerske verdiene, modererte skilsmisselovene slik at unilaterale krav igjen ble akseptert.

I 382 skriver prefekten for *Cappadokia Secunda* til biskop Gregor av Nazians angående en sak han har fått i hende. En far har blitt fornærmet av sin svigersønn og ønsker å skille datteren fra ham. Biskop Gregor svarer med å skrive et brev til prefekten og et til faren. I begge argumenterer han mot å skille de to, ut fra egen overbevisning og Guds vilje. Han mener datteren vil lyde faren av respekt, men "gråter sine tårer for ektemannen" Biskopen ønsker at paret skal være sammen, både av kjærlighet og ut fra den kristne lære. Oppmuntringen til faren om å ikke skille paret tilsier at det ikke fantes noen juridisk måte å hindre ham i dette. Samtidig er det uklart hvorfor saken likevel ble presentert for guvernøren. Tilfellet kan indikere at Julians aksept for ensidig initiert skilsmisse dermed var opphevet, men jeg mener det like gjerne kan bety at det fremdeles var mulig. Som i klassisk lovgivning innebar ekteskapsbrudd likevel visse økonomiske belastninger for kvinnen – og dermed hennes familie – dersom initiativet kom fra hennes side. Saken gjelder da ikke en appell om dispensasjon fra et forbud, men er et spørsmål om plassering av skyld og penger. Faren ville vanskelig kunne få vridd dette til å bli en skilsmisse etter gjensidig samtykke når tilsynelatende ingen av partene ville forlate den andre. At prefekten ønsker en uttalelse fra biskopen viser uansett den muligheten geistlige hadde til å øve innflytelse på sekulær rett som angikk sivile.

⁷ Ambrosiaster quaest. de utr. test. 115.12 CSEL 50.322

⁸ Arjava 1994: 240-1

Kirkens holdning til ekteskapsbrudd omfattet også gjengifte. Kirkemøtet i Kartago i 407 fordømte gjengifte for skilte og ba keiseren utstede en lov som forbød det samme. Det skjedde ikke, men i 421 kom bestemmelsen vi kjenner som CTh.3.16.2, signert keiserne Theodosius (II), Honorius og Konstantius (III). Den gjenopprettet i stor grad de strenge strafferammene for ensidig initierte skilsmisser fra Konstantins CTh.3.16.1. Forskjellen nå var at bevisførselen ble vektlagt og gradert i tre ledd. Dersom en kvinne kunne bevise at ektemannen var skyldig i de grove forbrytelsene trolldom, gravplyndring eller drap, ville hun kunne få ekteskapet gyldig oppløst. Hun måtte likevel vente hele fem år før et nytt ekteskap kunne inngås, for å slik bevise at hun ikke gjorde dette av begjær for en annen mann. Kunne hun bare bevise at ektemannen hadde andre skavanker av mindre grov art, ville hun miste medgiften, forlovelsesgaven og retten til gjengifte og var åpen for motsøksmål fra mannen. Dersom hun ikke beviste noe som helst, ville hun, som etter Konstantins strafferammer bli sendt i eksil, lide verditap og bli pålagt livsvarig sølibat. Likeledes ble mannens beskyldninger mot hustruen gradert etter skyld. I samsvar med den klassiske lovgivningen mistet han retten til medgiften hvis han skilte seg for mindre graverende feil hos henne. Men begjæret han skilsmisse totalt uten grunnlag, ville han i tillegg bli nektet gjengifte.

Forskjellig utvikling i det østlige og vestlige Romerriket på 400-tallet

Deretter kan vi se et skille i utviklingen i det østlige og vestlige imperiet, hvor vi finner en større toleranse for unilateral skilsmisse i øst og en mer rigid linje i vest. Den strenge konstitusjonen fra 421 ble mortifisert i øst av en av opphavsmennene selv. Theodosius II opphevet loven i 439, kort tid etter utgivelsen av Codex Theodosiani (Nov.Th.12.1). Her presiserte han også at de klassiske juristenes tilsvar skulle gjelde som autoritet i spørsmålet. Den østlige keiseren kan ha hatt problemer med å få loven akseptert i det mer liberale øst; de årsakene som ble gitt for å trekke tilbake konstitusjonen var at straffene var uforholdsmessig strenge.

Ti år senere utstedte Theodosius II en ny lov til den østlige praetor prefekten Hormisdas som ytterligere formildet kravene rundt unilateral skilsmisse (Cl.5.17.8). Denne ga en utvidet liste over gyldige grunner til å skille seg uten gjensidig samtykke. I tillegg til de tidligere lovbruddene drap, trolldom og gravplyndring, kunne kvinnen nå skilles vederlagsfritt dersom hun kunne bevis at mannen var tyv, kidnapper, bega seg med usedelige kvinner (*cum impudicis mulieribus*), prøvde å drepe henne eller beviselig utøvde vold mot henne. Kun de sedvanlige tap av medgift og forlovelsesgave ble krevd av den som ikke hadde gyldig grunn, i tillegg til fem års sølibat for kvinnen. Dersom han ble kjent skyldig, ville hun kunne inngå nytt ekteskap allerede etter ett år, det samme som den pålagte sørgeperioden for enker, og som eksisterte med tanke på eventuelt påbegynt

svangerskap og dermed flere arvinger. Ektemannen kunne etter Cl.5.17.8 forvise sin hustru dersom han kunne bevise at hun var utro, drev med gift, var drapskvinne, kidnapper, skjendet hellige steder, eller holdt seg sammen med tyver. Videre dersom hun frekventerte banketter uten hans tillatelse, gikk på sirkus, i teateret eller arenaen mot hans vilje, eller var ute om natten. Endelig hvis hun beviselig hadde forsøkt å drepe ham, slå ham, begått forfalskning eller mened, eller konspirerte mot myndighetene. Forlot han henne uten en slik grunn, måtte han oppgi medgiften og forlovelsesgaven. Historiker Geoffrey Nathan hevder å lokalisere elementer av kristen påvirkning i denne listen over ugjerninger.⁹ Henvisningen til at en kvinnes nærvær i teateret, sirkuset eller i arenaen var skilsmissegrunn, mener han tar utgangspunkt i kirkens fordømmelse av disse stedene. I tillegg at kvinnen ifølge denne konstitusjonen i praksis kunne begjære skilsmisse ved utroskap og dermed følger kirkens ideal om likestilling i ekteskapet. Det er mulig bestemmelsene skyldes kristen påvirkning på Theodosius. Men heller ikke i det førkristne romerske samfunnet skulle en ærbar kvinne ideelt sett oppsøke teateret eller sirkuset uten anstand.¹⁰ Dette var møtestedet hvor prostitusjon og annen usømmelig oppførsel var utbredt. I straffeutmålingen følger derimot konstitusjonen den klassiske lovgivningen som vi finner hos juristene. Historiker Antti Arjava har vist at de klassiske idealene i større grad ble holdt i hevd gjennom de juridiske skolene i østromerske provinser.¹¹ At den hengivne kristne keiseren Theodosius vektlegger de klassiske juristenes kommentarer i ekteskapslovgivningen formidler et inntrykk av at de lovgivende organene i like stor grad skjelte til århundrer med romerske tradisjoner som de gjorde til kristen ideologi, i utarbeidelsen av sine konstitusjoner.

I vest fjernet lovene seg mer fra klassisk romerrett, i tillegg til at kulturen der også ser ut til å ha vært mer negativ til skilsmisse. Den vestlige keiseren Valentinian III relanserte i 452 den strengere konstitusjonen fra 421 gjennom et edikt (Nov Val.35.11). Han begrunnet dette med behovet for å bevare ærbødighet for ekteskapsbåndet, og å forhindre at ekteskap skulle oppløses ubetenksomt. Etter at ulike germanske herskere tok makten i de vestlige romerske provinsene, så ble romerretten brukt på den romerske delen av befolkningen. De beholdt i stor grad bestemmelsene CTh.3.16.1-2 i deres bruk av Theodosius lovsamling. I den særegne lovgivningen som oppstod ved dannelsen av de germanske rikene fra slutten av 400-tallet finner vi en nulltoleranse for at kvinner kunne forlate sine

⁹ Nathan 2000: 111-12

¹⁰ Grubbs 2001: 220-23

¹¹ Arjava 1988: 14-15, 1994: 277-79

ektemenn.¹² Dette hadde imidlertid bakgrunn i rettighetene til mannlige familieoverhoder i germanske samfunn, og ikke i kristen overbevisning.

Skilsmisserett under Justinian

I det bestående østlige Romerriket fortsatte utviklingen. Keiser Justinian utstedte i likhet med Konstantin, tidlig i karrieren flere lover som liberaliserte familieretten kraftig.¹³ Blant annet innførte han økonomisk kompensasjon for voldtatte kvinner, som etter Konstantins lovgivning (CTh.9.24.1) hadde blitt straffet med tap av arveretten for offeret. Justinian tillot også gaver mellom ektefeller, og opphevet dermed en av de mest seiglivede institusjonene fra klassisk romerrett. Hans forgjenger og onkel keiser Justin opphevet også forbudet mot ekteskap på tvers av status, antakelig for at kronprinsen Justinian kunne gifte seg med sin Theodora, en kvinne med høyst tvilsom bakgrunn. Vedrørende skilsmisse ratifiserte Justinian i 535 tidligere aksept for unilateral skilsmisse ved bevis for de før nevnte beskyldningene, samtidig som han tilføyde flere lyter til listen over godkjente skilsmissegrunner (Cl.5.17.10-11, Nov.22.3-19). Senere strammet han kraftig inn på flere av disse områdene, antakelig også av samme årsak som Konstantin, nemlig at liberalisering av ekteskapsloven medførte problemer i praksis. Forventningene til forlovelsesgaven ble voldsomme og ekteskap mellom personer av høyst forskjellig status laget hodebry i forhold til barnas status. Av denne grunn ble keiseren nødt til å påby ekteskapskontrakt ved forlovelse for menn av høy status, og erklærte ekteskap inngått av slike menn uten kontrakt for ugyldige.

Justinian forbød så i 542 skilsmisse ved gjensidig samtykke (Nov.117.10-12). Det gis ingen forklaring på dette tiltaket, men det blir antydnet i teksten at verdiene som ble ført inn i ekteskapet skulle bevares for arvingene. Det er mulig han her siktet til at foreldrenes nye ekteskap og at forholdet til "mine, dine og våre" barn ga problemer i arvespørsmål. Samtidig beholdt Justinian muligheten åpen for unilateral skilsmisse ved anklager fra listene i tidligere lover, og han tilføyde også nye akseptable grunner (Nov.117.8-10). Blant annet gjorde han lengselen etter et hellig liv i kloster til et gyldig motiv for å oppløse ekteskapet. Justinian er dermed den eneste som direkte viser innflytelse fra kristendommen på skilsmisselovene, men da også som argument *for*, og ikke mot, skilsmisse.

¹² Se Tveit 2007: kap 2.5 og 5.2

¹³ Se Tveit 2007: kap 4.2 og 6.1

At forbudet mot skilsmisse ved gjensidig samtykke hadde konsekvenser kommer frem av lovgivningen til hans etterfølger. Justin II beskriver i 566, året etter Justinians død, at han blir nedrent av fortvilede par som ønsker å skille seg (Nov.140). I medlidenhet med menn og kvinner som ikke nærer annet enn hat og avsky for hverandre gjeninnførte han retten til gjensidig oppløsning av ekteskapet. Familielivets virkelighet tvang dermed på nytt gjennom en tilbakevending til de opprinnelige rettsreglene.

Avslutning

I senantikken ser vi at sekulære myndigheters bestemmelser rundt skilsmisse var gjenstand for få men sentrale reguleringer og skiftende standpunkter til temaet. Kristne idealer kan nok ha farget lovgivende myndighet til å forsøke en innskrenkning av den enkelte partners valgmuligheter. De vekslende forbud og legaliseringene antyder likevel at de praktiske konsekvensene av lovgivningen også spilte en rolle. I likhet med Augustus, regulerte Konstantin og Justinian familieretten gjennom det vi anser som en innskjerping av tidligere normer og praksis. Slike begrensninger ble etterfulgt av en oppmykning i rett til skilsmisse ved ulike kriterier, da virkningene av tidligere innskjerpinger gjorde seg gjeldende. Vi kan dermed si at skilsmisseretten ble regulert i henhold til hvordan man oppfattet at tidligere lovgivning hadde fungert. Dette viser en slags dialog mellom lovgivningen og samfunnet underlagt loven. Spesielt for senromersk rett er den detaljerte reguleringen myntet på kvinners muligheter til gå ut av ekteskapet, som viser seg i en stadig lengre liste over godkjente skilsmissegrunner i århundrene etter keiser Konstantin.

Siden kristne keiseres holdninger til ekteskapsbrudd delvis sammenfalt med kirkens er det enkelt å konkludere med at det må ha funnet sted en kristen innflytelse på lovgivningen, men noen håndfaste eksempler på dette finner vi ikke. I like stor grad kan vi lese en kontinuitet fra den klassiske rettstradisjonen gjennom den senantikke perioden, selv om retorikken endrer seg. Både kirkens og sekulære myndigheters holdninger var uansett at skilsmisse var et onde, uavhengig av om argumentene hadde moralske eller arverettslige grunnlag.

Litteratur:

Arjava, Antti 1994: *Women and Roman Law in Late Antiquity*, University of Helsinki

Arjava, Antti 1988: "Divorce in later Roman Law", *Arctos* 22, 5-21

Grubbs, Judith Evans 2001: "Virgins and Widows, Show-Girls and Whores: Late Roman Legislation on Women and Christianity", i Mathisen, Ralph W. (ed.), *Law, Society and Authority in Late Antiquity*, Series: Shifting frontiers in late antiquity, Oxford University Press, s. 220-241. 22

Grubbs, Judith Evans 1995: *Law and Family in Late Antiquity, The Emperor Constantine's Marriage Legislation*, Oxford University Press

Nathan, Geoffrey 2000: *The family in late antiquity, The rise of Christianity and the endurance of tradition*, Routledge, London, New York

Treggiari, Susan 1991: *Roman Marriage, Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Clarendon Press, Oxford

Tveit, Miriam 2007: *Non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio. Ekteskapslovgivning i sen romersk og tidlig germansk rett*, masteroppgave i historie, Universitetet i Tromsø

Volterra, Edoardo 1958: "Intorno ad alcune costituzioni di Costantino", *Rediconti dell'Accademia nazionale dei Lincei. Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, series 8, vol. 13, 61-89